

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П.ДРАГОМАНОВА

Калініченко Михайло Михайлович

УДК 321.01:316.462

**ПОЛІТИКО-ВЛАДНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В
СУЧАСНІЙ ТЕОРІЇ ПОЛІТИКИ**

23.00.01 – теорія та історія політичної науки

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі політичних наук і культурології Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор філософських наук, професор

Іщенко Микола Павлович

Черкаський національний університет

імені Богдана Хмельницького

завідувач кафедри політичних наук і культурології

Офіційні опоненти: доктор політичних наук, професор

Горбатенко Володимир Павлович,

Інститут держави і права імені В.М.Корецького,

завідувач Центру енциклопедичних юридичних видань

кандидат політичних наук, доцент

Співак Віктор Миколайович,

Київський національний університет внутрішніх справ,

Навчально-науковий інститут підготовки кадрів оперативних служб

міліції, начальник.

Провідна установа: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, кафедра політології, Кабінет Міністрів України, м. Київ

Захист відбудеться “__31__” березня_____ 2006 року о __14³⁰__ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К.26.053.12 Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9

Автореферат розісланий “_15_” лютого_____ 2006 року.

Учений секретар

спеціалізованої вченої ради

Н.В.Крохмаль

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження обумовлена спонтанним вибухом низки революцій, що довели вагомість політичного впливу громадянського суспільства на загальний хід культурно-історичного процесу. Вони продемонстрували, що державу здатна модернізувати тільки інша сила, що за енергетичним потенціалом є такою ж потужною як і державна влада. Одночасно дослідження політико-владного потенціалу громадянського суспільства, що розглядається автором як влада та її використання, вкрай важливо ще й з тієї точки зору, що цього вимагає факт функціонування інституту влади у двох формах: державній і недержавній. Тож, теоретично буде недовершеною будь-яка концепція державотворення, якщо вона не буде віддзеркалювати взаємодію цих двох протилежностей.

Громадянське суспільство є нелінійним соціальним утворенням, яке консолідує певний обсяг прав і свобод і повинно мати “свій” сегмент правового поля. Правове поле держави й правове поле громадянського суспільства не суперечать одне одному, а навпаки, інтегруються у цілісність і тому потребують більш-менш рівномірного розподілу влади, як субстрату, що наповнює загальноправовий простір соціального організму будь-якої країни. Крім того, поняття “громадянське суспільство” пов’язане з поняттям саме правової держави, оскільки і перше, і друге відображають найважливіші характеристики життєдіяльності сучасної демократії. К.Велькер вбачав її засади у “правовому громадянському суспільстві”, безпосередньо поєднуючи його громадянські та правові основи. Одночасно таке суспільство створює додаткові можливості для найбільш адекватного буття права, сутність якого за цих умов виявляється як глибока та змістовна. Крім того, у становленні соціального організму країни, влада є, так званим у синергетиці, “параметром порядку”. Саме вони, параметри порядку, управляють поведінкою окремих частин будь-яких систем за допомогою принципу підкорення. Специфіка аналізу політико-владного потенціалу громадянського суспільства полягає в тому, що наукові дослідження тематики громадянського суспільства сьогодні висвітлюють складну проблему щодо витоків і механізмів суспільної життєдіяльності, роблять акцент на громадських засадах формування та функціонування публічної влади в суспільстві.

Водночас людина як індивідуальний суб’єкт не може протистояти державі в особі організованих державно-владних інститутів, для цього приватні інтереси теж мають бути згуртованими, інституціонально оформленими та гарантованими. А це означає, що державі, як носію державної влади, треба протипоставити і дослідити “правове громадянське суспільство”, як носія недержавної влади. Отже, проблема даного політологічного

дослідження є майже невичерпною, оскільки поняття влади, до речі, як і суміжні з ним поняття авторитету, панування, впливу, сили і т.п., відносяться до числа тих багатомірних категорій соціального знання, котрі по мірі заглиблення у їх вивчення, породжують більше питань, ніж дозволяють дати на них однозначні відповіді.

Дослідження проблеми генезису, функціонування та розвитку феномену влади громадянського суспільства є вкрай низькою. На початок XXI століття кратологічне знання, не зважаючи на те, що його корені губляться в зачатках теоретичної думки Стародавнього світу, як узагальнення соціально-політичного досвіду Стародавніх країн Сходу, Греції і Риму, не становить розвиненої картини. Середньовіччя, що збагатило кратологічне знання схоластичним опрацюванням концепції “двох мечів”, зосередилось не на конструктивних позиціях функціонування влади, а лише зафіксувало її конфлікт з державною та монархічною формами правління. Ренесанс актуалізував проблему влади, привертаючи увагу до фігури “Государя”, зумовлюючи формування фундаменту абсолютизму. У новоевропейській філософії поступово відбувалося впровадження демократичних начал в осмислення владного буття і сформувалися основи “каузальної” моделі розвитку влади, яка і до цього дня домінує в західній соціально-філософській, політологічній і соціологічній літературі. У Новітній час до аналізу влади зверталися Х.Арендт, М.Вебер, Р.Даль, Х.Лассуелл, К.Маркс, Ч.Мерріам, Б.Рассел, М.Фуко та ін., вносячи тим самим вагомий внесок в розробку загальної теорії влади. Влада громадянського суспільства отримала знову концентровану форму, що протистоїть державній формі і ґрунтується на природному праві. І знову, як наслідок не отримала достатнього розвитку.

У кратологічну скарбницю суттєвий внесок у XIX-XX ст. зробили представники російської та вітчизняної суспільствознавчої думки, а саме: М.Бердяєв, Б.Кістяківський, М.Ковалевський, П.Лавров, В.Ленін, П.Мілюков, Г.Плеханов, В.Соловйов, І.Сталін, П.Струве, Б.Чичерін та ін.

Ґрунтовніше у сучасній науковій літературі представлено громадянське суспільство, у визначенні сутності якого виділяють п'ять підходів: *соціологічний* – з його функціонально-структурним означенням основних елементів громадянського суспільства (Дж.Александр, Р.Дарендорф, М.Маркузе, Т.Парсонс та ін.); *нормативно-політологічний* – пов'язаний з ідеєю про те, що громадянська активність має продовження у політичній і може посилюватися або послаблюватися за рахунок інституціональної сфери (Е.Арато, В.Барков, О.Дергачов, Дж.Кін, Дж.Коген, В.Корнієнко, Е.Лебедева, К.Майданик, М.Михальченко, М.Пирен, Н.Розенблум, Ч.Тейлор, Е.Шилз, М.Ходаківський та ін.); *юридично-правовий* концепт опрацьовується зусиллями О.Бабкіної, В.Горбатенка, С.Головатого, І.Кального,

С.Кириченка, В.Речицького, С.Телешуна, В.Тимошенка та ін.; *класичний підхід* бере початок від ідеї полісу Аристотеля та поняття природного права, найяскравіше репрезентується Н.Макіавеллі і отримує справжній спалах концептуальної уваги до феномену громадянського суспільства у Новий та Новітній часи (Д.Юм, А.Фергюсон, Т.Гоббс, Дж.Локк, Ж.-Ж. Руссо, А.Токвіль, Ш.Монтеск'є, Г.Гегель, К.Маркс); *некласичний підхід* щодо тлумачення природи громадянської соціальності пов'язаний з ідеєю свободи, поставленої в центр дискусії про “гарне суспільство” (наприклад, праці Е.Блека, М.Волцера, Е.Еберлі, Дж.Макліна, П.Лойзоса, С.Сампсон, А.Селігмана, Є.Шацьки та ін.).

Перехід світової спільноти до інформаційної фази розвитку викликав спалах публікацій до трансформації атрибутивних рис сучасного суспільства, у яких всебічно віддзеркалені нові риси громадянського суспільства (Д.Белл, В.Бех, І.Валлерстайн, Е.Гідденс, Дж.К.Гелбрейт, О.Зінов'єв, К.Мей, Т.Парсонс, В.І.Франчук та ін.).

Вивчення механізму саморуху влади громадянського суспільства стає доступним для вивчення завдяки працям синергетиків В.Арнольда, Л.Бевзенко, В.Василькової, Л.Горбунової, І.Добронравової, С.Курдюмова, В.Лутая, М.Моїсеєва, С.Пожарського, І.Пригожина, І.Стенгерс, Т.Титаренко, Г.Хакена, П.Штомпки та ін. Цінність їх робіт полягає в тому, що концептуальний апарат синергетики, який вони опрацьовують, “є відправним пунктом у зростанні нових образів та уявлень в науці”.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Обраний напрям дослідження і тема дисертації є складовою комплексної наукової теми кафедри політичних наук і культурології Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького “Соціальні, політичні, правові та культурні фактори інтегрування України в європейське і світове співтовариство”, затвердженої на засіданні Вченої ради університету протокол №3 від 15 січня 2002 року. Тема дисертації затверджена Вченою радою Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (протокол № 1 від 28 серпня 2003 року).

Результати наукових досліджень з проблем входження українських ЗМІ в європейський інформаційний простір використовувалися у виступі на засіданні комітету з питань інформаційної політики та свободи слова під час Парламентських слухань “Перспективи створення громадянського телерадіомовлення в Україні (13 квітня 2005 р.).

Метою дослідження є системний аналіз недержавної влади як інструменту самоорганізації громадянського суспільства та утримання певного порогу ентропії соціальних процесів.

Завдання дослідження полягають у наступному:

- уточнити зміст поняття “влада громадянського суспільства”;

- здійснити історичний екскурс у проблему становлення кратологічних засад громадянського суспільства;
- визначити принципи, методи та категоріальний апарат дослідження;
- розкрити генезис, сутність, зміст та форми недержавної влади як механізму соціальної самоорганізації родового життя людини;
- обґрунтувати соціальну ентропію як міру самоорганізаційної самоупорядкованості громадянського суспільства;
- розглянути місце і роль влади громадянського суспільства у системі саморегуляції соціального організму країни;
- проаналізувати морфологічний аспект системи недержавної влади;
- висвітлити багатство функціональних можливостей влади громадянського суспільства;
- з'ясувати актуальні проблеми становлення влади громадянського суспільства в умовах української політичної реальності.

Об'єктом дослідження є соціальний організм країни, як цілісність, у якій шляхом діалектичної взаємодії влада громадянського суспільства інтегрується з владою держави і разом вони утворюють його систему саморегуляції.

Предмет дослідження – влада громадянського суспільства, що характеризується багатим різноманіттям форм недержавного походження, має морфологічний і функціональний виміри, забезпечує певний рівень самоорганізації та саморегуляції родового життя людей.

Теоретико-методологічну основу дослідження складають: міжнародне законодавство країн-учасниць Об'єднаної Європи і національне законодавство України у сфері регулювання суспільних відносин у громадському (“третьому”) секторі, матеріали розробок громадських експертів і дослідників, практика ефективної співпраці органів державної влади з об'єднаннями громадян, самоврядними територіальними громадами, особистий досвід автора у практичній роботі.

Крім того, емпіричною основою концептуальних політологічних узагальнень став широкий масив результатів наукових досліджень залучених з інших галузей знань – історії, соціальної філософії, соціології, культурології, соціальної психології та правознавства.

Теоретико-методологічну базу дослідження складають принципи синергетичної парадигми, які, відображаючи об'єктивні моменти розвитку світу у всій його розмаїтості, орієнтують і направляють політологічне пізнання, в тому числі і осмислення влади

громадянського суспільства. У роботі використані принципи, закони та категорії діалектики, а також методологічні принципи: історизму, соціального детермінізму, комплексності, єдності соціальної теорії і практики. Пізнання еволюційного розвитку елементів проблемної ситуації досягається у вимірі постмодерністської культурологічної парадигми, що характеризується переходом від монізму, фундаменталізму, елементаризму, редукціонізму, лінійності й динамічності до інтегратизму, холізму, поліфункціональності, нелінійності, додатковості, нестационарності та синергетизму.

У дослідженні аргументуються положення, які мають **наукову новизну** і виносяться на захист:

- вперше у вітчизняній політологічній думці обґрунтована цілісна концепція влади громадянського суспільства як продукту природного походження, що має системний характер, морфологічний і функціональний виміри, органічно інтегрується з державною владою, утворюючи систему саморегуляції соціального організму країни, має специфічний механізм саморуху, що опирається на біфуркаційні властивості специфічних атракторів, структуруючих соціальне життя завдяки використанню оригінальних параметрів управління;

- поглиблено уявлення про онтологічну основу інституту влади громадянського суспільства, пов'язаної з існуванням смислогенезу як “геологічного” процесу, який забезпечує існування даного явища на мікро-, макро- і мегарівнях і морфологічну основу, що існує у формі системи місцевого самоврядування і, відповідно до трьох вищезгаданих рівнів саморуху універсуму має архетипний, нормативний і семантичний або інформаційно-знаковий вид;

- вперше у систематизованому вигляді подані атрактори владного поля громадянського суспільства: особистість, що здатна до самоорганізації і впливу на людей, які її оточують; сім'я, що має сталі різновиди; корпоративна влада (наприклад, влада менеджера, власника, фірми, та ін.); середній клас, що є невичерпним джерелом і носієм у громадянському суспільстві професійних різновидів влади; територіальні громади, що мають свої специфічні, статеві, національні, елітні та інші різновиди; на національному рівні виділені специфічні носії громадянської влади: різні види еліт, політична опозиція, система національної освіти, заклади культури, церква та ін.;

- встановлено, що на кожному з ієрархічних рівнів соціального організму країни існують “свої” атрактори, які у якості параметрів управління використовують: соціально-політичні ідеї; структуру атрактора; правила поведінки. За терміном дії параметри порядку, що використовують атрактори владного походження у горизонті громадянського

суспільства можна виділити, як мінімум, трьох видів: фундаментальні або первинні – існують декілька поколінь – мова, релігійні уявлення архетипи та ін.; вторинні – їх дія вимірюється декількома поколіннями – закони, виборчі системи, моделі місцевого самоврядування, політичні режими, історико-політичні традиції та ін.; тимчасові, вік існування яких є найкоротший і обмежується, як правило, межами одного покоління (перевищує 20 років) – мода, пісні, музичний стиль, сленг, анекдоти, реклама (у тому числі й політична);

- виявлено, що провідним фактором самореалізації влади громадянського суспільства в Україні є сьогодні архетипна саморегуляція, оскільки нормативний рівень (держава) ще тільки формується, одночасно розвиток громадянського суспільства обтяжений, з одного боку, негромадянським суспільством, що має потужну неформальну владу, а з іншого, – захоплений глобалізацією, що втягує його у принципово інший алгоритм еволюції соціального світу, у якому визначальну роль має зіграти цілеспрямована політика держави.

Теоретичне значення одержаних результатів полягає в системному аналізі явища влади громадянського суспільства, як складової загального правового поля соціального організму будь-якої країни. У роботі обґрунтовано мультиплікаційний ефект, що виникає у ході саморуху механізму влади громадянського суспільства, виявлені атрактори, що вкорінені у певні рівні існування соціального світу і подані параметри управління, завдяки яким останні впливають на творення і відтворення родового життя. Взаємодія з державною владою на засадах зворотного зв'язку або принципу доповнення пояснює потенційну можливість до саморозгортання соціальних систем, окреслює межу, динаміку і співвідношення цих двох різновидів влади у їх протистоянні кримінальній владі і у ході еволюції культурно-історичного процесу.

Практичне значення роботи полягає у тому, що його висновки можуть бути використані в державних проектах розбудови громадянського суспільства і становлення системи місцевого самоврядування в Україні та інших програмах реконструкції політичної системи, забезпечення реалізації прав і свобод людини, розробки стратегії політичного і адміністративно-територіального розвитку українського суспільства, розробки технологій структурної модернізації і шляхів оптимізації функціонування окремих форм недержавної влади.

Ідеї дослідження можуть стати настановами та методологічною основою для політико-правових досліджень процесів життєдіяльності соціального організму країни або його підсистем. Матеріали дисертації можуть бути використані в навчальному процесі для підготовки курсів та спецкурсів студентам ВНЗ політичного та соціогуманітарного профілю.

Апробація результатів дисертації. Основні положення і висновки дослідження обговорювалися на засіданні кафедри політичних наук і культурології Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, на ряді науково-практичних конференцій, а саме: Міжнародній науковій конференції „Проблеми розвитку відносин між Україною і Польщею: політологічний аналіз” (Київ, 2002); Перших міжнародних ”Драгоманівських читаннях” (Київ, 2003); Всеукраїнській науковій конференції „Всеукраїнські юридичні читання молодих вчених” (Київ, 2004); Науково-практичній конференції “Політична криза в Україні у дзеркалі ЗМІ” (Київ, 2004); Всеукраїнській науковій конференції “Другі юридичні читання” (Київ, 2005); Науково-практичній конференції “Педагогічна освіта в Україні: національні традиції та європейські інновації” (Київ, 2005), а також на Всеукраїнській нараді керівників державних і комунальних засобів масової інформації. (Київ, 2004); сесії Осередку наукового товариства імені Шевченка у Черкасах (XV сесія – 2004 р.); круглому столі “Українська модель ЗМІ: якою їй бути” (Київ, 2005).

Публікації. За темою дисертації опубліковано 9 робіт, з них 4 у фахових виданнях ВАК України.

Структура і обсяг роботи. Відповідно до мети та завдань дослідження дисертаційна робота складається зі вступу, двох розділів (які поділяються на підрозділи), висновків та переліку використаних джерел (233 позицій). Обсяг роботи – 213 сторінок, основна частина дисертації – 192 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **“Вступі”** обґрунтовується актуальність теми дослідження, розкриваються об’єкт, предмет, мета і завдання дисертаційної роботи, її методологічні засади, визначається наукова новизна дослідження, відображається теоретичне і практичне значення та форми апробації її результатів.

У першому розділі **“Філософсько-методологічні аспекти вивчення влади громадянського суспільства”** досліджується головне поняття роботи, висвітлюються існуючі наукові підходи до аналізу явища “влада”, подається авторська методологічна парадигма пошукової роботи.

У підрозділі 1.1 **“Влада громадянського суспільства – основна категорія філософсько-політологічного аналізу”**, уточнюється природа, сутність і зміст родового терміну “влада”. Аналіз феномену влади у різних мовах дає можливість визначити, що влада –

це форма соціальних відносин між суб'єктами соціальної взаємодії на підставі приписаної зовні (суспільством) чи взаємно визнаної рольової і функціональної залежності одного об'єкта від іншого; спосіб організації системи суспільних відносин, побудованих на принципах субординації взаємодіючих суб'єктів; “комунікація, що керує медійним кодом” (Н.Луман). При цьому *сутність влади* обґрунтовується як підкорення одного суб'єкта іншому або одних суб'єктів іншим суб'єктам. Універсальний і всезагальний організаційний принцип влади: командування (влада не існує без командування і покори). Не політика, а власне, тільки внутрішньо притаманне владі відношення – командування – визначає владу. Командуванню влада зобов'язана своїм існуванням.

Зміст влади, формою прояву якого є регуляція та саморегуляція життя людей, як його внутрішній стан, визначається як сукупність процесів, що характеризують взаємодію утворюючих її елементів, між собою і з середовищем, та зумовлюють їхнє існування, розвиток і зміну; в цьому сенсі сам зміст влади виступає як процес локалізації соціальної взаємодії людей у просторі та циклізації у часі і саморозгортається як комунікація. Інформація, що є інструментом підкорення і комунікації, вказує на *семантичну або духовну природу* явища. Визнання смислів у якості онтологічної реальності – веде фактично до визнання інституціональності влади. Серед її атрибутивних властивостей найсуттєвішими є: воля, що на засадах підстави детермінує поведінку суб'єкта владних відносин; мета влади або прояв її цільового призначення; підпорядковуюча сила, вплив якої на людину здійснюється завдяки існуванню різновидів влади і численних засобів її реалізації; соціальна відповідальність за зміст, форму існування і наслідки функціонування влади у суспільстві.

Аналізуючи “громадянське суспільство” автор у “широкому” розумінні розглядає суспільство як частину матеріального світу, яка відособилася від природи і є формою життєдіяльності людей, що історично розвивається. У “вужькому” – це певний етап людської історії. Автор визнає плідність першого підходу і зчленовує його з прикметником “громадянське”. Влада громадянського суспільства розглядається відносно самостійним явищем, що виникло природним шляхом і спонукає індивідів у різні часи і епохи вступати у договірні стосунки, підкорятися один одному без примусу згідно здорового глузду і бажання досягти конкретної мети на шляху реалізації своїх приватних інтересів. Вона охоплює усі сфери громадського життя, що співпадають зі структурою соціального організму країни, протистоїть державній владі і владі негромадянського суспільства, контролюється самими учасниками родового процесу за допомогою санкцій і моральних норм.

У підрозділі 1.2 “*Прагнення до свободи та демократії як кратологічна потреба громадянського суспільства*” досліджується свобода як атрибутивна властивість

громадянського суспільства, і демократія, завдяки механізму політичної участі, як його природна функція. Виявляється, що ідея концептуалізації і здійснення свободи у соціальній царині йде поруч із творчою реалізацією людини у царині культури і права. У роботі доведено, що сприйняття свободи передбачає такого ґатунку активність людини, коли вона, маючи здатність до свободи *вибору*, набуває водночас здатності відчувати себе потрібною в якості свого "*культурного членства*", або вкоріненості в конкретний соціокультурний етос.

Іншою атрибутивною властивістю громадянського суспільства є явище *демократії*, або так званої "політичної участі" у функціонуванні механізму державної влади. Громадянське суспільство постає як солідаризований вплив громадськості на формулювання та реалізацію рішень влади щодо дотримання прав людини та гарантії її вільного розвитку на основі визнання субсидіарного самовизначення кожної особи. При цьому демократичні процедури залучають його суб'єкти, якими є вільні і рівноправні індивіди, до включення владних потенцій громадянського суспільства у загальний процес саморегуляції соціального організму країни. Таким чином, 1) доведено, що громадянське суспільство дійсно має кратологічну потребу, яка проявляється назовні, як свобода індивіда або набуває недержавної форми влади; 2) воля особистості не тільки упорядковує власну життєдіяльність громадянського суспільства, а й реалізується за межами громадянського суспільства, тобто у проблемному полі державної влади завдяки політичній участі; 3) недержавна влада, як соціальне явище, має морфологічну і функціональну характеристики; 4) реалізація волі особистості, рівно як і політична участь суб'єктів громадянського суспільства у самовідтворенні інституту влади, ґрунтується на певній політичній культурі; 5) воля особистості або свобода суб'єкта громадянського суспільства принципово може реалізуватись, як у вимірі його внутрішнього простору – тоді ми маємо процес самоорганізації або саморегуляції, так і у зовнішньому – у процесі взаємодії з державною формою влади завдяки так званому механізму політичної участі.

У підрозділі 1.3 "*Методологічний інструментарій та категорії дослідження*", подається спосіб організації і вибір інструменту для вивчення обраної проблемної ситуації. До основних понять та принципів синергетики, що використовуються у якості інструментарію даного дослідження автор відносить: нелінійність, відкритість, нерівноважність, дисипацію, спонтанність, біфуркацію, атрактор, флуктуацію, самоорганізацію, саморегуляцію, регуляцію, ентропію, фрактал, параметри порядку та ін. Саме вони обслуговують загальний теоретичний конструкт: породження і динаміку влади громадянського суспільства і системи саморегуляції соціального організму країни, що формує авторський погляд на самоорганізацію соціального світу. Сутність його полягає у визнанні світогляду як ціннісно-ментальної структури, що

включає в себе картину світу (онтологічний аспект), систему цінностей (аксіологічний аспект), систему правил або алгоритмів поведінки (нормативний аспект), погляд на людину (антропологічний аспект) та стратегіями поведінки, що забезпечують виживання (праксіологічний аспект). Конструктивність подальшої роботи гарантується упорядкованістю дій, щодо відбору діалектичних принципів і засобів аналітичної роботи. Усе це є знаряддям визначеної організації предметного змісту дослідження даної проблеми у подальшому, яка розпадається, у свою чергу, на сукупність внутрішніх та зовнішніх зв'язків. *Гносеологічні принципи, що знаходять своє цілісне вираження в методі сходження від абстрактного до конкретного, є методологічною основою політологічного дослідження політико-владного потенціалу громадянського суспільства як підсистеми цілого – соціального організму країни.* Для вирішення цієї задачі сформовано *три групи* аналітичних понять: *першу* – для з'ясування морфологічного аспекту влади громадянського суспільства; *другу* – для аналізу процесу функціонування підсистеми влади громадянського суспільства як специфічного цілого; *третю* – для пояснення її функцій у алгоритмі саморегулювання цілісної системи – соціального організму країни.

У другому розділі **“Політологічний аналіз влади як атрибутивної характеристики громадянського суспільства”** висвітлюються питання природи, сутності, змісту, форм, різновидів, морфології, функціонування влади як відносно самостійного соціального інституту.

У підрозділі 2.1 *“Генезис, сутність, зміст та форми недержавної влади як механізм соціальної самоорганізації”* на основі історичного характеру *прав і свобод людини*, що визнається за критерій, автор виділяє чотири етапи формування громадянського суспільства: прагромадянське; політично орієнтоване; глибоко диференційоване; саморегульоване, що попирає державу на історичній арені. У ході подальшого аналізу з'ясовано специфіку *сутності і змісту* влади громадянського суспільства і подано різні її *форми, види і різновиди*.

До специфіки функціонування влади громадянського суспільства автором віднесено: 1) влада реалізується у ході вільного комунікативного процесу між рівноправними учасниками родового життя, що детермінується процесом соціального метаболізму у структурі соціального організму країни; 2) домінуючим регулятором взаємодії суб'єктів у просторі громадянського суспільства є дискурс як інтерсуб'єктивний процес, зумовлюючий появу загальноприйнятих норм і принципів сумісної практичної взаємодії людей; 3) зміст влади документально матеріалізується при свідках у вигляді угод між рівноправними учасниками соціальної взаємодії; 4) влада інтегрує в організаційних формах усі численні сфери приватних інтересів і потреб; 5) зміст влади важко формалізувати, оскільки вона, нібито “розлита” по усьому його простору, а її носіями є так звані зацікавлені групи, що є різного роду організації

або асоціації; б) влада застосовується по усьому полю родового життя етносу і майже необмежена у часі свого використання.

При цьому даний феномен не може існувати сам по собі, тому на практиці він стає помітним завдяки набуттю певних *форм*. Автор класифікує їх за мірою присутності у владі цілеспрямованого втручання людини у цей процес і виділяє два види саморегуляції — стихійний (саморегулювання) та планомірний або спрямований (управління). На основі виділених вище чотирьох етапів становлення інституту влади у просторі громадянського суспільства виділено два етапи: підсвідомого або стихійного і свідомого або планомірного користування владою. Автор погоджується з продуктивністю ідеї про існування архетипного, нормативного і семантичного (за ідеєю автора – інформаційно-знакового) рівнів саморегуляції соціального життя, на яких концентрується велика сукупність її форм. Форми існування недержавної влади автор подає також за її носіями. Тому логічним кроком є виокремлення *індивідуального і колективного* рівнів. Перший розкривається через самоменеджмент особистості, а другий – завдяки існуванню таких її носіїв як сім'я, корпорація, територіальні громади, освіта, культура, церква, профспілки, асоціації, неурядові організації, національні і суспільні рухи, політичні партії (опозиції) тощо.

Морфологічний аналіз недержавної влади виводить на структурне її оформлення у вигляді системи місцевого самоврядування і відповідне правове оформлення, в основі якого лежить так зване Магдебурзьке право. При цьому самоуправління розглядається як самостійність будь-якої організованої соціальної громади в управлінні власними справами. Воно здійснюється через різні форми прямого волевиявлення (наприклад, референдуми, сходи), а також через виборні органи місцевого самоврядування, що самостійно вирішують питання не віднесені до компетенції держави.

Національний рівень функціонування влади громадянського суспільства характеризується низкою специфічних форм недержавної влади, а саме: національна еліта, політичні партії, що не входять до правлячої коаліції; національні рухи різного спрямування; чисельні неурядові організації у галузі освіти, культури, релігії, спорту, охорони здоров'я, пожежної і цивільної оборони, охорони навколишнього середовища, розвитку економіки, громадської безпеки, неприбуткові союзи, міжнародні зв'язки, організації, репрезентуючі професійні та економічні інтереси, земляцтва та ін. Важливою є її класифікація, на основі головних *сфер суспільства*, поєднаних з чотирма видами влади, а саме: економічним, (“господарська влада”); соціальним (психологічна, громадянська, влада середнього класу, станів і національної еліти); організаційним (влада менеджерів, “адміністративний ресурс”, глобалізація); ідеологічним (система освіти, культура, релігія, церква).   Механізм

політичного маніпулювання у сфері влади громадянського суспільства обґрунтовується як *принципово новий спосіб соціального управління над людьми шляхом духовного впливу на них завдяки програмуванню їх поведінки настільки майстерно, що у людини створюється ілюзія, щодо власного управління своєю поведінкою.*

У підрозділі 2.2. *“Місце і роль влади громадянського суспільства у системі саморегуляції соціального організму країни”* подаються результати функціонального аналізу влади громадянського суспільства як органу у структурі соціального організму країни, а також механізм її взаємодії з владою держави.

Автор доводить, що підсистема недержавної влади у системі саморегуляції соціального організму країни виконує низку функцій, які за енергетичним потенціалом і глибиною проникнення у структуру людської особистості перевершують сумарну потужність трьох гілок державної влади. Цей висновок підтверджується тим фактом, що енергія громадянського суспільства у періоди флуктуації знищує систему, навіть морфологію тоталітарної влади. Отже, 1) влада громадянського суспільства – це велетенська сила, яка тягне людину на себе, вимагає від неї, щоб вона для неї працювала й щоб вона була всім через неї, й чинила все через неї; 2) оскільки система саморегуляції соціального організму країни відноситься до так званих функціональних органів, то вона має, відповідно, й специфічну морфологію. Це означає, що між державною владою і владою громадянського суспільства існує і морфологічний, і функціональний зв'язки; 3) оскільки вона має однакову природу з політичною владою, то вони можуть вільно переходити одна в одну шляхом централізації/децентралізації або її концентрації/деконцентрації. З цієї точки зору те, що громадянське суспільство під тиском глобалізації перебирає на себе функції держави – цілком нормальне явище, оскільки система саморегуляції соціального організму країни дозволяє це робити.

У підрозділі 2.3. *“Актуальні проблеми становлення влади громадянського суспільства в умовах української політичної практики”* подано аналіз сучасного стану влади громадянського суспільства, оцінені провідні протиріччя і тенденції. При цьому перевірена авторська концепція, а саме: системність влади громадянського суспільства та її здатність до самоорганізації, а також виконання нею своєї провідної функції у системі саморегуляції соціального організму України. Визначено, що сьогодні соціальний організм України знаходиться надто у збуреному стані, оскільки помаранчева революція ще не затихла, а лише увійшла у фазу поступового затухання, тому громадянське суспільство і його елементи знаходяться у неприродному стані, а це означає, що аналізувати системність явища принципово неможливо. Тому аналізувались лише правове забезпечення і стан морфології системи влади громадянського суспільства. Автор обмежується формалізацією актуальних

проблем, що утворюють “тіло” запропонованої концепції, а саме: стан справ з правами і свободами людини в Україні, владні відносини у сучасній українській сім’ї, проблеми малого і середнього бізнесу в країні, стан та перспективи розвитку системи місцевого та регіонального самоврядування, спрямування та потенційні можливості видів недержавної влади, нарешті, участь громадськості у формуванні та реалізації державної політики, як складову системи саморегуляції соціального організму України. У цьому зв’язку автор виділяє одну із суттєвих і важливих інституцій громадського суспільства – суспільне телебачення і радіомовлення, яке могло б змістовно і всебічно задовольнити потреби суспільства в оперативній інформації, забезпечити плюралістичний характер програмної політики.

Громадське суспільне телерадіомовлення в основі своїй має програмну концепцію, яка б розвивала і задовольняла права громадян вільно отримувати, використовувати і розповсюджувати інформацію. Кардинальним фактором є створити інформаційний простір, вільний від політичних й комерційних інтересів, простір, в якому є інші цінності ніж політична боротьба або боротьба за прибуток.

У наслідок такого негативного стану соціального тіла країни *система саморегуляції в Україні не завершила етап свого морфологічного становлення*. Головна причина цього полягає в тому, що потік інформації, на якому формуються гілки влади, неадекватний стану соціального тіла країни. Тому кожна з гілок влади практикує “свій” забір інформації і на ньому ґрунтує свою діяльність. Виникли цілі мережі наукових підрозділів, колективи експертів, які аналізують таку інформацію і приходять до неспіврозмірних висновків. Вони не стикаються через неадекватне розуміння стану соціальних процесів. У той час як діяльність законодавчої та виконавчої влади повинна ґрунтуватись на одному інформаційному банку даних, аналізуватись на одній методологічній zasadі. Альтернативні операції мають виконувати партійні центри, незалежні наукові центри, у тому числі і закордонні.

У **“Висновках”** міститься низка важливих вихідних положень і висновків теоретичного і практичного характеру.

Автором поставлена і вирішена проблема дослідження незалежного існування феномену політико-владного потенціалу громадянського суспільства, як органічного інгредієнта єдиного владного поля соціального організму країни, що стикається з політичною владою держави і владою негромадянського суспільства.

У роботі встановлено загальні філософські характеристики родового інституту влади, такі як семантична природа, сутність, зміст, форми, види і підвиди влади, її атрибутивні характеристики (воля, мета, підпорядковуюча сила, соціальна відповідальність) і визначена

специфіка буття феномену влади громадянського суспільства, що полягає у підкоренні одного суб'єкта громадянського суспільства іншому або одних суб'єктів іншим за принципом “суб'єкт–суб'єктних” відносин, індивідуалістичним принципом, приватними інтересами і несиловими засобами досягнення мети, в основі яких лежить механізм угод між рівними агентами ринкових відносин та інститут свідків.

Автором проаналізовано сукупність елементів владного субстрату влади будь-якого громадянського суспільства і обґрунтовано рівні морфологічної сталості його конструкції, визначені провідні суб'єкти даного явища на кожному з цих рівнів і розкрита їх синергетична спроможність бути атракторами у ході самоорганізації родового життя людей і загальний механізм забезпечення гомеостазу соціальної системи.

У роботі формалізовані функціональні потенції недержавної влади, оскільки вона виконує функцію так званої четвертої гілки влади або функцію зворотного зв'язку у механізмі саморегуляції соціального організму будь-якої країни. Визначено, що її взаємодія з політичною владою держави веде: 1) до створення якісно нового морфологічного органу – системи саморегуляції соціального цілого; 2) утворення контуру саморегуляції соціального організму країни, завдяки чому він стає аутопоетичною системою або такою, що здатна до самовідтворювання, оскільки державна влада впливає на функціонування та розвиток влади громадянського суспільства за принципом зовнішнього доповнення.

На основі результатів морфологічного і функціонального аналізу влади громадянського суспільства відтворено загальний механізм і головну тенденцію її саморозгортання. Алгоритм її саморуху полягає у тому, що на кожному рівні існування соціального організму країни вона має свого носія, що виступає атрактором, здатним, з одного боку, до флуктуації владних інновацій, а з іншого, – до підтримки вже існуючих владних відносин на засадах резонансної взаємодії суб'єктів культурно-історичного процесу. Таким чином, влада громадянського суспільства має системний характер і відзначається великою складністю, що утворює у часі і просторі відносно сталу синергетичну структуру і відкритість, яка передбачає постійний обмін структуроутворюючими елементами – речовиною, інформацією, енергією – з “навколишнім середовищем” – державою.

Автором відтворено синергетичний характер забезпечення функціонування і розвитку влади громадянського суспільства, як відносно сталого і цілісного утворення. Доведено, що біфуркація у будь-якому сегменті має викликати систему узгоджених змін у всіх елементах соціальної системи. Такі системи, в основі яких лежать ментальні, вікові, соціальні та природні енергопродуруючі елементи, мають: “свої” типові збудники; специфічні сегменти, у яких зароджується її здатність до саморуху – руйнації або ускладнення; “свій” час пульсації,

збудження, згасання або вихід на етап сталого функціонування та розвитку.

У ході праксіологічного аналізу доведено, що влада громадянського суспільства на теренах України нині під тиском результатів помаранчевої революції і потужних психологічних очікувань великої маси населення країни знаходиться у невизначеному стані, мовою синергетики – біфуркаційних потрясінь. Далі можливі різні сценарії подій. У даний час принципово нічого передбачити неможливо, навіть з недалекого майбутнього, оскільки вибір історичної альтернативи у точці біфуркації відбувається переважно стихійно. Додатковими імпульсами тут можуть бути ініціативи Президента України, Верховної Ради України і Уряду України, а з іншого – парламентські вибори 2006 року.

На прикладі соціального організму України запропонована концепція інституту влади громадянського суспільства перевірена, але її кінцева евристична ефективність ще має бути доведена, оскільки правове поле країни перебуває у надзвичайно перезбудженому стані і можливі непередбачувані викиди енергії, як на користь розширення владного поля громадянського суспільства, що потребує її вступ до Європейського Союзу, так і на користь сегменту державної влади, що буде вимагати дати відсіч на реактивному рівні наступу опозиції на державну владу у ході наступних виборів до Верховної Ради України і до органів місцевого самоврядування.

Основні положення дисертаційного дослідження

викладені у таких публікаціях автора:

1. Калініченко М.М. Еволюція владних відносин від Стародавнього часу до епохи Відродження // Нова парадигма: Журнал наукових праць. — К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2005. – Випуск 42. – С. 99-109.
2. Калініченко М.М. Модернізація владних відносин від Нового часу до XXI століття // Нова парадигма: Журнал наукових праць. — К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2005. – Випуск 43. – С. 130-142.
3. Калініченко М.М. Свобода і влада в громадянському суспільстві: історичний аналіз концепцій // Нова парадигма: Журнал наукових праць. — К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2005. – Випуск 47. – С. 56-69.
4. Калініченко М.М. Прагнення до свободи та демократії як кратологічна потреба громадянського суспільства // Нова парадигма: Журнал наукових праць. — К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2005. – Випуск 48. – С. 114-126.

5. Калініченко М.М. До проблеми влади та громадянського суспільства у сучасному світі // Матеріали 15 наукової сесії осередку наукового товариства імені Шевченка у Черкасах. – Черкаси, 2004. – С. 108-109.
6. Калініченко М.М. Роль електронних засобів масової інформації в умовах виборчих перегонів 2004 року // Матеріали науково-практичної конференції “Політична криза в Україні у дзеркалі ЗМІ”. – К., 2004. – С. 24-26
7. Калініченко М.М. Суспільство, ЗМІ, держава: вектори взаємодії // Матеріали Всеукраїнської наради керівників державних і комунальних засобів масової інформації. – К.: НДІ засобів масової інформації, 2004. – С.63-65.
8. Калініченко М.М. Природне право у горизонті нормативної регуляції сучасного громадянського суспільства // Матеріали Всеукраїнської наукової конференції “Другі юридичні читання”. – К.: Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, 2005. – С.43-47.
9. Калініченко М.М. Творення суспільного телебачення і радіо в Україні як важливий елемент побудови громадянського суспільства // Матеріали круглого столу “Українська модель ЗМІ: якою їй бути”. – К., 2005. – С. 31-33.

АНОТАЦІЯ

Калініченко М. М. Політико-владний потенціал громадянського суспільства в сучасній теорії політики. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.01 – теорія та історія політичної думки. Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, Київ, 2006.

Дисертація присвячена філософсько-політологічному аналізу влади громадянського суспільства з метою обґрунтування її як цілісної самодостатньої системи і підсистеми у соціальному організмі країни, відкритої для необмеженого обміну речовиною, енергією й інформацією з навколишнім середовищем, здатної до самовідтворення і необмеженого розвитку у часі і просторі. У роботі концептуально подаються генезис, природа, сутність, зміст, форми, види та різновиди, специфіка недержавної влади. Визначено, що специфіка явища полягає у підкоренні одного суб’єкта громадянського суспільства іншому за принципом “суб’єкт – суб’єктних” відносин, індивідуалістичним принципом, приватними інтересами і несилловими засобами досягнення мети, в основі яких лежить механізм угод між

рівними агентами ринкових відносин та інститут свідків.

Ключові слова: влада, форми та види влади, громадянське суспільство, держава, система саморегуляції, аттрактор, параметри управління, самоорганізація, соціальний організм країни.

АННОТАЦІЯ

Калиниченко М. М. Политико-властный потенциал гражданского общества в современной теории политики. – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата политических наук по специальности 23.00.01 – теория и история политической мысли. Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, Киев, 2006.

Диссертация посвящена философско-политологическому анализу власти гражданского общества как самодостаточного института в структуре социального организма страны, который открыт для неограниченного обмена с окружающей средой веществом, энергией и информацией, способен к самовоспроизводству и неограниченному развитию в пространстве и времени.

В работе концептуально обосновываются генезис, природа, сущность, содержание, формы, виды и подвиды, специфика негосударственной власти, проводится грань между нею и криминальной властью, которая также может относиться к негосударственной.

Обосновано, что в горизонте гражданского общества власть выступает как специфический коммуникационный код, которому присуща каталитическая функция и которая выступает в синергетическом измерении аттрактором самоорганизации родовой жизни людей, обладает совокупностью параметров управления данным воспроизводством. В тоже время показано, что во взаимодействии с политической властью или государством в границах социального организма страны – она инструмент саморегуляции социальных процессов, в котором выполняет функцию обратной связи. Их взаимодействие организуется по принципу резонанса. Доказывается, что специфичность власти гражданского общества заключается в подчинении одного субъекта гражданского общества – другому, по принципу “субъект – субъектных” отношений, лежит в горизонтальной плоскости, диктуется индивидуалистическим принципом, частными интересами и характеризуется несилowymi способами достижения частных целей, в основе которых лежит механизм соглашений и договоров между равными агентами рыночных отношений.

В работе формализованы функциональные потенции негосударственной власти, поскольку она выполняет функцию так называемой четвертой ветви власти или функцию обратной связи в механизме саморегуляции социального организма любого государства. Определено, что ее взаимодействия с политической властью государства ведет: 1) к созданию качественно нового морфологического органа – системы саморегуляции социального целого; 2) образование контура саморегуляции социального организма страны, благодаря чему он становится аутопоэзистной системой или такой, которая готова к самовоспроизводству, поскольку государственная власть влияет на функционирование и развитие власти гражданского общества по принципу внешнего дополнения.

На основе иерархии структурных уровней социального организма страны подаются специфические узлы морфологической структуры гражданского общества и на каждом уровне выделяются ведущие формы власти гражданского общества, которые выступают аттракторами в процессе самоорганизации родовой жизни людей. К числу таких центров, которые способны организовать бифуркации в гражданском обществе, отнесены: личность, семья, фирма, отрасль, “средний класс”, национальная элита, социальные институты: образования, культуры, религии и др. Обосновывается механизм обеспечения гомеостаза гражданского общества усилиями форм негосударственной власти и гомеостаза социального организма страны благодаря наличию власти государства, в которой она играет роль внешнего дополнения.

В ходе праксиологического анализа установлено, что в современной Украине становление власти гражданского общества не завершено, поскольку после “оранжевой революции” она не прошла точку бифуркации. На этом основании делается вывод о том, что определить траекторию её развития принципиально невозможно из-за высокой энтропийности общественных отношений.

На примере социального организма Украины предложенная концепция института власти гражданского общества проверена, но ее конечная эвристическая эффективность еще должна быть доказана, поскольку правовое поле страны находится в чрезвычайно перевозбужденном состоянии и возможны непредвиденные выбросы энергии, как в пользу расширения властного поля гражданского общества, требующего ее вступления в Европейский Союз, так и в пользу сегмент государственной власти, что будет требовать отпора на реактивном уровне наступлению оппозиции на государственную власть в ходе следующих выборов в Верховный Совет Украины и в органы местного самоуправления.

Глобализация рассматривается как принципиально новый вид социальной власти, который ведет к ослаблению власти государства и усилению власти гражданского общества.

Ключевые слова: власть, формы и виды власти, гражданское общество, государство, система саморегуляции, аттрактор, параметры управления самоорганизация, социальный организм страны.

ANNOTATION

Kalinichenko. M.M. The Political and Power Potential of Civil Society in Modern Theory of Politics. – Manuscript.

The dissertation for obtaining the scientific degree of Candidate of Political Sciences in specialization 23.00.01 – Theory and History of Political Science. – National Pedagogical M.Dragomanov University, Kyiv, 2005.

The dissertation is dedicated to philosophic and political analysis with the aim of proving its unbreakable system and subsystem in a social organism of country, which is opened for unlimited exchange of substance, energy and information with surrounding environment able for self-recreation and eternal development in time and spaciousness. In the work the conceptual way, genesis, nature, essence, context, forms, types and varieties of specific nature of a non-state power are enlightened. It's defined that the specific feature of a phenomenon is grounded on oppression of one subject of civil society by another on the principle – "subject-subjective" relations, an individualistic principle, private interests and non-violent ways of achieving the aim which mechanism deals between agents of market relations and the witness institute. It's proved that in modern Ukraine its foundation is not completed since it's not through with the point of bifurcation, and then the trajectory of its further development should be defined due to high entropification of civil society which is not yet possible.

Key Words: power, forms and kinds of power, civil society, state, system of self-regulation, attractor, regulations of management, self-organizing, social organism of the country.